

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію
Козігори Марії Анатоліївни
«Психологічні особливості прояву моральної травми
під час воєнного конфлікту»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 053 «Психологія»
галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Обговорюючи цю класичну, проте, на жаль, «модернізовану» війною росії проти України тему, неможливо не звертатися, насамперед, до «матері всіх наук» – філософії. Відомо, що крізь часові та просторові виміри до наших днів дійшли не просто різні, а часто радикально протилежні філософські погляди на онтологію та феноменологію моралі. У контексті теми роботи нам імпонує, зокрема, вислів Е. Левінаса, котрий категорично протиставляє війну і моральність: «Стан війни призупиняє мораль; він позбавляє довічні інституції та обов'язки їхньої довічності, й відтак тимчасово анулює безумовні імперативи... Війна є не просто найбільшим із випробувань, яких зазнає мораль. Вона робить її (мораль) нікчемною».

Таким чином, від початку війни, серед низки споріднених концептів («травма», «травматичний стрес», «бойова психічна травма», «мультитравма», «посттравматичний стресовий розлад» та ін.) закономірно постає «моральна травма». Крайне зі згаданих поняття є ще доволі новим і недостатньо вивченим в українській психологічній науці, що цілком обґрунтовує наукову новизну та актуальність дисертаційного дослідження.

Дисертація логічно структурована і містить усі необхідні компоненти: вступ, три розділи з висновками до кожного з них, загальні висновки, список використаних джерел, змістовні додатки. У вступі належною мірою обґрунтовано актуальність дослідження, чітко визначено зв'язок роботи з діючою науково-дослідною темою державного замовлення, коректно окреслені мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження, розкриті його теоретико-методологічні засади, методи, специфіка організації та база, проаналізовані наукова новизна та значущість одержаних результатів.

У першому розділі дисертації авторка здійснює порівняльний теоретичний аналіз понять «мораль», «моральність», «моральна свідомість», «моральне Я», «моральні норми», «моральні переконання», «моральні принципи», «моральні цінності», «моральний кодекс» та ін. Козігора М.А. слушно зауважує, що, перебуваючи в умовах війни, людина не просто живе під тиском загальної хронічної травматизації, а і має, власне, складні моральні переживання, які часто втілюються у «глибокий моральний біль».

У зв'язку з тим, що моральна травма наразі не класифікується як форма психічного розладу в DSM-5, досі не існує чіткої її дефініції. Узагальнюючи релевантні дослідження відомих українських і зарубіжних науковців (М. Beard, J. Cromby, K. Drescher, J. Jinkerson, B. Litz, T. Molendijk, W. Nash, K. Papazoglou, J. Shay, L. Zasiékina, S. Zasiékin та ін.), дисертантка робить висновок, що більшість із них описують моральну травму як синдром, який характеризується почуттям провини, нав'язливими думками та самоосудом. Авторка формулює власну робочу дефініцію: «моральна травма – це емоційний дистрес, який виникає після певних дій чи бездіяльності у потенційно морально травматичних ситуаціях внаслідок порушення внутрішніх переконань та моральних цінностей особистості». Запропонована дефініція дала змогу Козігорі М.А. здійснити науково обґрунтоване порівняння моральної травми з іншими видами психічних травм особистості.

Одним із найвагоміших авторських здобутків, особливо в аспекті практичної значущості дисертації, вважаємо стандартизацію, адаптацію, уніфікацію скороченої «Шкали для діагностики моральної травми – військовий варіант» Н. Koenig та ін. («Moral Inquiry Symptoms Scale – Military Version – Short Form»), скорочений варіант назви – «MISS-M-SF»). Важливими моментами здійсненої роботи є врахування як авторського права (особисте контактування з Н. Koenig для отримання дозволу на переклад), так і усіх рекомендацій ВООЗ щодо необхідних етапів процедури культурної адаптації психодіагностичного інструментарію в іншомовному середовищі (прямого перекладу, зворотного перекладу, претестування та когнітивного

інтерв'ю, розробки остаточної версії). Варто також відмітити той факт, що переклад та універсальна адаптація «MISS-M-SF» проводилися в контексті однієї із дослідницьких цілей здійснювати відповідну психодіагностику не тільки у військовослужбовців, а і у цивільного населення України назагал.

У третьому розділі описуються результати розробки й упровадження програми психологічної допомоги військовому та цивільному населенню України з високим ризиком моральної травматизації. Дисертантка констатує: моральна травма як підвид психічної травми дійсно має свою специфіку в емоційному переживанні (поєднання емоцій сорому, провини, огиди, смутку), що має враховуватися у змісті та формах відповідних психологічних інтервенцій. Фаховим підходом є той факт, що психологічна допомога надавалася не тільки ветеранам АТО/ООС, а і їх дружинам – тобто, здійснювалася сімейна психотерапія. Крім того, Козігора М.А. розробила і зробила загальнодоступною актуальну онлайн-програму психологічної допомоги «Дорога до себе», що демонструє адаптованість до викликів і потреб дистанційної психологічної підтримки в сучасних складних умовах.

З усім цим, дисертація містить окремі дискусійні моменти та стимулює до висловлення побажань як перспектив щодо подальших теоретичних та емпіричних досліджень, на яких вважаємо доречним наголосити окремо:

1. Емпірична частина роботи присвячена дослідженню специфіки переживання моральної травми в умовах війни у військовослужбовців і цивільного населення України. В той же час, у змісті теоретико-методологічного обґрунтування дисертаційного дослідження відсутні згадки хоча би про найбільш фундаментальні етичні концепції видатних українських мислителів, котрі творили у різні періоди становлення вітчизняної філософської думки (С. Оріховський, І. Вишенський, І. Гізель, Ф. Прокопович, Г. Кониський, Г. Сковорода, П. Юркевич та ін., зокрема, і сучасні філософи). Тим паче, що в основі програми психологічних інтервенцій для учасників бойових дій та їх сімей, розробленої авторкою, перебуває духовно-інтегрована когнітивно-процесуальна терапія; і, як

відомо, ще з часів Київської Русі релігійність і духовність стали відмітними ознаками національного етичного вчення. Крім того, на наше переконання, відповідні покликання посилили б національну автентичність роботи в умовах виборювання українцями державної незалежності та ідентичності.

2. При обґрунтуванні методологічних засад дослідження, дисертантка наголошує на розумінні «моральної травми як похідної від неприйняттого вирішення етичної дилеми в руслі когнітивного підходу». Далі Козігора М.А. логічно зазначає, що для дослідження моральної травми в контексті прийняття рішень в етичних дилемах «стрижневою теорією» є саме теорія моральних суджень Л. Колберга (с. 80). Тому логічним кроком було би включення його моральних дилем до складу комплексу емпіричних методик. Так, доцільно, на нашу думку, порівняти специфіку та ймовірні статистично значущі відмінності проявів різних симптомів моральної травми у військового та цивільного населення України на трьох рівнях розвитку моральної свідомості особистості, обґрунтованих видатним дослідником: доконвенційному (доморальному), конвенційному та автономному.

3. Як було зазначено вище, дисертантка провела коректну культурну адаптацію скороченої «Шкали для діагностики моральної травми – військовий варіант» (Н. Koenig зі співавт.) таким чином, що отриманий україномовний варіант «MISS-M-SF» дає змогу здійснювати відповідну психодіагностику не тільки військовослужбовців, а і цивільного населення України назагал. Тому виникає питання: з якими додатковими дослідницькими цілями при психодіагностуванні студентів – учасників спецкурсу «Моральна травма: діагностика та профілактика у майбутніх учителів під час воєнного стану», використовувалася не ця адаптована методика, а питальник «Анкета моральної травми – версія для вчителя»?

4. Робота містить окремі технічні огріхи та синтаксичні неточності, які, проте, суттєво не спотворюють загальне розуміння її змісту.

Висловлені вище зауваження істотною мірою не зменшують назагал високої оцінки дисертації як самостійного, цілісного, завершеного наукового

дослідження, яке характеризується очевидною актуальністю, належним рівнем наукової новизни, теоретичної та практичної значущості.

Кількість та якість оприлюднених наукових публікацій, у тому числі 2 – у журналах, які індексуються у наукометричних базах Scopus і Web of Science, а також участь дисертантки у багатьох міжнародних і всеукраїнських науково-практичних заходах, засвідчують активну апробацію роботи.

Отже, дисертація Козігори М.А. на тему **«Психологічні особливості прояву моральної травми під час воєнного конфлікту»** містить науково обґрунтовані результати, які забезпечують системне та послідовне розв'язання поставлених актуальних теоретичних і практичних завдань. За своєю темою, змістом, використаними методами робота цілком відповідає спеціальності 053 «Психологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки». Дисертаційне дослідження виконане згідно з усіма вимогами «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 341 від 21.03.2022 р.), а його авторка Козігора Марія Анатоліївна заслуговує на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри психології

Тернопільського національного

педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

Наталія САВЕЛЮК